

BIBLIOTECA

MARXISTĂ - LENINISTĂ

PLEHANOV

**DESPRE CONCEPȚIA MATERIALISTĂ
A ISTORIEI**

EDITURA PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

Proletari din toate țările, uniți-vă !

G. V. PLEHANOV

DESPRE
CONCEPȚIA MATERIALISTĂ
A
ISTORIEI

EDITURA PARTIDULUI COMUNIST DIN ROMÂNIA

1 9 4 5

CU PRIVIRE LA EDIȚIA DE FAȚĂ

Autorul scrierii de față „*Despre concepția materialistă a istoriei*”, G. V. Plehanov (1856—1918) a fost primul care a propagat și a apărat ideile marxiste în Rusia. În lucrările sale: „*Socialismul și lupta politică*”, „*Divergențele noastre de păreri*”, „*Despre problema dezvoltării concepției moniste asupra istoriei*” și altele, Plehanov face o critică strălucită părerilor greșite ale narodnicilor ruși care pretindeau că în Rusia capitalismul ar reprezenta un fenomen „*întâmplător*”, că în Rusia capitalismul nu va înflori și, prin urmare, nici proletariatul nu se va dezvolta. Narodnicii au visat realizarea socialismului fără proletariat deoarece au considerat țărănimea, condusă de intelectuali, drept puterea revoluționară decisivă iar comunitatea sătească rusească, drept bază a socialismului.

Cu toate că Plehanov a nimicit concepțiile greșite ale narodnicilor, dovedind posibilitatea absolută de aplicare a teoriei marxiste, printr'o apărare strălucită a acesteia, nu a putut, totuși, să ajungă la concluzia că ar fi absolut necesar să se creeze un partid de tip nou, care să fie în stare să ducă lupta revoluționară a proletariatului în condițiile epocii imperialismului și

a revoluțiilor proletare. S'a dovedit că Plehanov nu era la înălțimea problemelor epocii actuale. După 1903, după ce Partidul Muncitoresc Social-Democrat al Rusiei se împărțise în aripa menșevică și cea bolșevică, Plehanov s'a scufundat în mocirla menșevismului și a oportunistului, propagând idei care caracterizau pe ideologii Internaționalei a II-a și ai menșevismului rusesc.

Aceasta nu însemnează însă, că trebuie să ignorăm lucrările anterioare ale lui Plehanov. Lenin scrie despre Plehanov: „*Meritele sale personale din trecut sunt uriașe. În cei 20 ani dintre 1883 și 1903, el a scris o mulțime de opere excelente*”. Și într'adevăr, lucrări ale lui Plehanov, ca: „*Despre problema dezvoltării concepției moniste a istoriei*”, „*Despre concepția materialistă a istoriei*”, „*Rolul personalității în istorie*” își păstrează însemnătatea lor, încă azi.

Pentru cititorul de azi observăm că Plehanov, se exprimă în unele locuri, „*camuflat*”, deoarece a scris în regimul de cenzură al Rusiei de atunci. Astfel nu întrebuintează, de exemplu, niciodată, cuvântul „*marxiști*”, scriind în locul lui „*discipoli*”, sau ceva asemănător. Pentru a scăpa de atenția cenzorului, Plehanov dă operii sale teoretice principale despre materialismul istoric, un titlu cum ar fi: „*Despre problema dezvoltării concepției moniste a istoriei*”. În notele traducătorului, cititorul găsește descifrarea unora din acești termeni.

Editura în limbi străine, Moscova.

Essais sur la conception materialiste de l'histoire par Antonio Labriola, professeur à l'université de Rome, avec une préface de G. Sorel. Paris 1897.

Mărturisim că am început să citim această carte a profesorului roman, cu o prejudecată destul de mare: am fost influențați în sensul rău de anumite opere ale conaționalilor săi, astfel de exemplu, de A. Loria *). Dar chiar primele pagini ale cărții sale ne-au convins că nu am avut dreptate și că Antonio Labriola este cu totul altceva decât Achile Loria. Ajunși la sfârșitul lecturii, am simțit nevoia, să stăm de vorbă cu cititorul rus. Să nădăjduim că nu se va supăra din această cauză. Sunt doar atât de puține cărțile cu conținut!

Opera lui Labriola a apărut mai întâi în limba italiană. Traducerea franceză este rigidă, pe alocuri chiar deadreptul nereușită. Spunem aceasta cu toată hotărîrea, cu toate că nu avem la îndemână originalul italian. Autorul italian nu poate, însă, să fie făcut responsabil pentru traducătorul francez. În orice caz, ideile

*) Vezi mai cu seamă scrierea lui „*La teoria economica della costituzione politica*“.

lui Labriola sunt inteligibile, chiar în traducerea greoaie franceză. Să vedem acum, ce idei găsim acolo.

Domnul Kareiev, care este, după cum se știe, un cititor destul de zelos, știind să deformeze cu dibăcie orice operă ce s'ar referi oricât de vag la *concepția materialistă* a istoriei, îl va trece desigur pe autorul nostru la rubrica „*Materialismului economic*”. Aceasta ar fi greșit. Labriola susține ferm și destul de consecvent, concepția materialistă a istoriei, însă nu se consideră „*materialist economic*”. El este de părere, că această denumire se potrivește mai degrabă unor autori, de felul cunoscutului T. Rodgers, decât lui și tovarășilor săi de idei. Iar acest lucru este just în cel mai înalt grad, cu toate că la prima privire nu apare tocmai limpede.

Să întrebăm un narodnic sau un subiectivist oarecare, ce anume ar fi un materialist economic. Ne va răspunde: Acesta este un om care atribuie factorului economic o importanță dominantă în viața socială. În felul acesta concep narodnicii și subiectiviștii noștri, materialismul economic. Și trebuie să admitem că, fără îndoială, există oameni care acordă „*factorului*” economic, un rol dominant în viața societății omenești. Dl. Mihailovski l-a indicat mai mult decât odată ca materialist economic, pe Louis Blanc, care a vorbit despre dominația factorului susmenționat, cu mult înaintea cunoscutului învățător al cunoscuților discipoli ruși *). Un lucru nu înțelegem și pentru ce, eminentul nostru sociolog subiectivist, și-a ales tocmai pe Louis Blanc? El ar fi trebuit să știe că Louis Blanc a avut mulți precursori în chestiunea care ne interesează. Atât Gui-

* Prin „*cunoscutul învățător*” se înțelege Karl Marx, prin „*discipolii*” se înțeleg marxiștii.— N. Trad.

zot, cât și Mignet, Augustin Thierry și Tocqueville au recunoscut rolul preponderent al factorului „economic”, cel puțin pentru istoria evului mediu și al timpului modern. În felul acesta toți acești istorici ar fi așadar materialişti economici. În timpul nostru, menționatul Th. Rodgers s'a dovedit deasemeni, un materialist economic convins, în cartea sa „*The economic interpretation of history*”; el a recunoscut deasemeni, însemnătatea preponderentă a factorului „economic”. Din aceasta, firește, nu se poate încă deduce, că ideile social-politice ale lui Th. Rodgers ar fi identice, de exemplu, cu acélea ale lui Louis Blanc. Rodgers a reprezentat punctul de vedere al economiei burgheze. Louis Blanc însă a fost unul dintre reprezentanții socialismului utopic. Dacă l-am fi întrebat pe Rodgers, ce concepții are despre ordinea economică burgheză, el ar fi răspuns, că această ordine are la bază, însușirile fundamentale ale naturii omenești, și că istoria formării acestei ordini, ar consta prin urmare în înlăturarea treptată a obstacolelor, care au îngreunat cândva manifestarea însușirilor menționate, sau, le-au făcut chiar imposibile. Louis Blanc ar fi declarat în schimb, că însuși capitalismul ar fi unul dintre obstacolele ridicate prin neștiință și forță, în calea creării acelei ordini economice, care în sfârșit va corespunde în fapt naturii omenești. După cum vedem, aceasta este o diferență de păreri, extrem de importantă. Cine s'a apropiat mai mult de adevăr?

Vorbind deschis, suntem de părere că ambii autori sunt la fel de îndepărtați de adevăr, dar nu vrem și nici nu putem să ne oprim acum asupra acestei chestiuni. Altceva este acum important pentru noi. Il rugăm pe cititor să ia notă, că, pentru Louis Blanc ca și pentru

Rodgers, însuși factorul economic predominant în viața socială, a fost, ca să vorbim în termenii matematicii, o funcție a naturii omenești, și mai ales a rațiunii omenești și a cunoștințelor omenești. Acelaș lucru ar trebui să se spună și despre istoricii francezi din timpul Restaurăției, menționați de noi mai sus. Ei bine, cum să denumim în cazul acesta, concepțiile istorice ale oamenilor, care *pe de o parte susțin* că factorul economic ar domina în viața socială, dar care sunt convinși, în acelaș timp, că acest factor — *adică economia societății* — *ar fi la rândul lui, un rezultat al cunoștințelor și al conceptelor omenești?* Astfel de concepții nu pot fi denumite decât *idealiste*. *Prin urmare, materialismul economic nu exclude încă idealismul istoric*. Dar nici aceasta nu este încă în totul exact. Noi spunem: nu exclude încă idealismul, dar ar trebui să se spună: *el poate să fie o simplă variantă a idealismului istoric cum a fost cazul de cele mai multe ori până azi*. După toate acestea vom înțelege de ce oameni ca Antonio Labriola, nu se consideră materialişti economici, *tocmai fiindcă sunt materialişti consecvenți și tocmai fiindcă — privind sub un unghi istoric — concepțiile lor reprezintă contrariul direct al idealismului istoric*.

II

Dl. Kudrin ne va spune desigur: *„Dar după obiceiul multor „discipoli” recurgeți la paradoxe, la jocuri de cuvinte, la șarlatanii și scamatorii. La ei, idealistii s’au dovedit a fi materialişti economici. Cum să-i înțelegem însă în acest caz, pe materialistii veritabili și consecvenți? Aceștia resping oare predominanța factorului economic? Recunosc ei oare, că pe lângă acest factor în istorie mai activează și alți factori, și că în*

zadar am cerceta care dintre factori îi domină pe ceilalți? Pe noi nu poate decât să ne bucure, dacă într'adevăr, materialişti consecvenți și veritabili nu au tendința de a aplica peste tot factorul economic”.

D-lui Kudrin îi vom răspunde, că materialişti veritabili și consecvenți nu au într'adevăr tendința de a aplica peste tot factorul economic. Ba chiar, însăși întrebarea: ce factor anume ar predomina în viața socială, pare să fie pentru ei o problemă nejustificată. Dar Dl. Kudrin să nu se bucure prea devreme. Materialişti veritabili și consecvenți nu au ajuns deloc la această convingere sub influența domnilor narodnici și subiecțiști. Față de obiecțiunile, pe care acești domni le aduc împotriva ideii predominanței factorului economic, materialişti veritabili și consecvenți nu au decât un zâmbet îngăduitor. În plus, domnii narodnici și subiecțiști au cam întârziat cu aceste obiecțiuni. Încă din timpul lui Hegel s'a arătat, ce ne la locul ei este întrebarea: ce factor anume predomină în viața socială? Idealismul lui Hegel a exclus chiar și posibilitatea unor astfel de întrebări. Cu atât mai mult le exclude materialismul nostru dialectic de azi. De când a apărut „*Critica criticii critice*” și mai ales de când a apărut cunoscuta carte „*Critica economiei politice*”, numai oamenii înapoiți în domeniul teoriei, au putut să se mai certe asupra chestiunii însemnătății relative a diferiților factori istorico-sociali. Șt'm că cele spuse de noi îl vor mira nu numai pe Dl. Kudrin, și pentru acest motiv ne grăbim să vorbim mai deslușit. Ce însemnează aceasta: Factorii istorico-sociali? Cum se naște ideea despre aceștia?

Să luăm un exemplu. Frații Gracchi își propun să oprească procedeul vătămător pentru Roma, al jefuirii pământurilor comune de către bogătașii romani. Bo-

gătașii se opun Gracchilor. Se deslănțuie o luptă. Fiecare dintre partidele luptătoare își urmărește cu patimă scopurile. Dacă aș vrea să povestesc această luptă, atunci aș putea să o reprezint ca o luptă a patimilor omenеști. Atunci patimile ar apărea drept „factori” ai istoriei interne a Romei. Dar atât Gracchii înșiși cât și adversarii lor s’au folosit în luptă de mijloacele pe care le dădea Dreptul Public Roman. Firește, că nu voi uita acest lucru în povestirea mea, iar astfel, Dreptul Public Roman se va dovedi deasemeni un factor al dezvoltării interne a Republicii Romane.

Mai departe: Oamenii care au luptat împotriva Gracchilor, au fost materialicește interesați în menținerea abuzului adânc înrădăcinat.

Oamenii cari i-au sprijinit pe Gracchi, au fost materialicește interesați în înlăturarea abuzului. Voi indica și această împrejurare, astfel încât lupta redată de mine, va apare ca o luptă a intereselor materiale, ca o luptă de clase, ca o luptă a săracilor împotriva bogăților. Prin urmare avem și un al treilea factor, și de data aceasta, cel mai interesant: renumitul factor economic.

Dacă aveți timpul și plăcerea, scumpul meu cititor, puteți să vă îndeletniciți cu tot felul de speculațiuni vaste asupra temei, care factor anume al dezvoltării interne a Romei a fost acela care ar fi dominat pe ceilalți; în prezentarea mea istorică veți găsi material suficient ca să sprijiniți oricare concepție posibilă despre aceasta. În cece mă privește pe mine însumi, nu vreau să renunț deocamdată la rolul unui simplu povestitor, — nu mă voi înfierbânta prea mult din pricina factorilor. Însemnătatea lor relativă nu mă interesează. Ca povestitor am nevoie de un lucru: să prezint cât mai exact și mai viu, evenimentele respective.

Pentru aceasta trebuie să fac o legătură fie și numai externă între ele, grupându-le dintr'un anumit punct de vedere. Dacă menționez patimile care au pus în mișcare partidele în luptă sau constituția de atunci a Romei sau în sfârșit, inegalitatea averilor, existentă acolo, atunci fac aceasta numai și numai în interesul unei povestiri coerente și vii a evenimentelor. De îndată ce voi fi ajuns la acest țel, mă voi simți complect satisfăcut și voi lăsa cu indiferență pe seama filozofilor, să decidă, dacă patimile domină economia, sau dacă economia domină patimile, sau în sfârșit, dacă niciunul din factori nu domină pe celălalt, deoarece fiecare aplică regula sănătoasă: a trăi și a lăsa și pe altul să trăiască.

Așa s'ar întâmpla dacă mi-aș păstra rolul simplului povestitor, străin de orice tendință spre speculație. Dar ce se întâmplă, dacă nu mă limitez la acest rol, dacă încep să fac filosofie, în legătură cu evenimentele descrise de mine? Atunci nu mă voi mai mulțumi cu legătura externă a evenimentelor; voi căuta să descopăr cauzele lor interne, iar tocmai acei factori — patimile omenești, Dreptul Public, economia, — pe care i-am subliniat mai înainte, punându-i pe primul plan, când m'am lăsat condus aproape numai de impulsul artistic, vor câștiga o nouă însemnătate uriașă, după părerea mea. Eu voi vedea în ei cauzele interne căutate, tocmai acele „puteri ascunse”, prin influența cărora se și pot explica evenimentele. Voi face atunci o teorie a factorilor.

O variantă sau alta a acestei teorii se va ivi de fapt în mod cert acolo unde oamenii, care se ocupă de fenomenele sociale, trec dela simpla contemplare și descriere a acestor fenomene, la cercetarea legăturii existente între ele.

Teoria factorilor crește în afară de aceasta, concomitent cu diviziunea din ce în ce mai mare a muncii, din știința socială. Toate ramurile acestei științe, — etică, politica, dreptul, economia politică și altele, — tratează acelaș lucru: activitatea omului social. Dar fiecare dintre ele o tratează dintr'un punct de vedere al său special. Dl. Mihailovski ar spune că fiecare dintre aceste ramuri ar „dispune” de o „coardă” specială. Fiecare „coardă” poate fi considerată ca factor al dezvoltării sociale. Și într'adevăr, putem enumera acuma aproape tot atâția factori, câte „discipline” există în știința socială.

După cele spuse sper să se fi lămurit, ce sunt factorii istorico-sociali, și cum ia ființă, ideea despre ei.

Factorul istorico-social este o *abstracție*, ideea despre el ia ființă pe calea *abstragerii*. Datorită procesului de abstragere, diferitele *laturi* ale *ansamblului* social capătă chipul unor categorii distincte, iar diferitele manifestări și feluri de exprimare ale omului social — morala, dreptul, formele economice, etc. — devin în raționamentul nostru niște puteri speciale, care, — ca să spunem astfel — provoacă și condiționează această activitate, apărând drept cauze ultime ale ei.

Odată ce teoria factorilor s'a născut, trebuie în mod necesar să se nască discuții asupra chestiunii: care dintre factori trebuie privit ca dominant.

III

Intre „factori” există acțiune reciprocă: fiecare dintre ei îi influențează pe toți ceilalți și este supus, la rândul lui, influenței tuturor celorlalți. Rezultatul este o plasă atât de încurcată de influențe reciproce, de acțiuni directe și reflectate, încât' cineva, care și-a propus

explicarea mersului dezvoltării sociale, va ameți și va simți nevoia irezistibilă să găsească un fir ca să scape din acest labirint. Deoarece experiența amară l-a convins că punctul de vedere al acțiunii reciproce aduce numai amețeli, va căuta un alt punct de sprijin; va căuta să-și simplifice sarcina. Se va întreba dacă nu cumva unul dintre factorii istorico-sociali, ar fi cauza primă și fundamentală a ivirii tuturor celorlalți. Dacă ar izbuti să răspundă la această chestiune în sens pozitiv, atunci sarcina sa ar fi într'adevăr, incomparabil mai simplă. Să presupunem că s'ar fi convins, că toate legăturile sociale dintr'o țară oarecare sunt condiționate, în origina și evoluția lor, de mersul dezvoltării spirituale a acestei țări, și că acest mers este la rândul lui determinat prin însușirile naturii omenești (punctul de vedere idealist). În acest caz el scapă cu ușurință din cercul vicios al acțiunii reciproce, creând o teorie mai mult sau mai puțin încheată și consecventă a dezvoltării sociale. Mai târziu, continuându-și studiul asupra obiectului, își va da seama că s'a înșelat și că nu se poate considera evoluția spirituală a omenirii ca primă cauză a întregii evoluții sociale. Deîndată ce-și va recunoaște greșala, va observa desigur în același timp, că temporara sa convingere asupra predominanței factorului spiritual față de toți ceilalți i-a fost totuși de folos, deoarece fără această convingere nu ar fi părăsit punctul mort al acțiunii reciproce, și nu ar fi înaintat cu niciun pas în priceperea fenomenelor sociale.

Ar fi nedrept să se condamne asemenea încercări tinzând să stabilească o erarhie oarecare, între factorii evoluției istorico-sociale. La vremea lor, aceste încercări, au fost tot atât de necesare pe cât de inevitabilă a fost însăși ivirea teoriei factorilor. Antonio Labriola,

care a analizat această teorie mai temeinic și mai bine decât toți ceilalți autori materialști, spune foarte nimerit: „Factorii istorici sunt ceva ce este mult mai puțin decât știință și mult mai mult decât o eroare grosolană”. Teoria factorilor a adus unele foloase științei. „Cercetarea specială a factorilor istorico-sociali a contribuit — după cum contribuie orice studiu empiric care nu trece dincolo de mișcarea vizibilă a lucrurilor — la perfecționarea uneltelor noastre de observare, și ne-a dat posibilitatea, să găsim în însăși fenomenele cari au fost izolate în mod artificial prin abstracțiune, legătura care le unește cu ansamblul social”. In vremurile de azi, studiul științelor sociale speciale este o necesitate pentru oricine vrea să reconstruiască o parte oarecare a vieții trecute a omenirii. Știința istoriei nu ar fi ajuns departe, fără filologie. Și cât de mari sunt serviciile aduse științei de acei romaniști unilaterali, care au considerat Dreptul Roman, ca rațiune pusă pe hârtie!

Dar oricât de îndreptățită și de folositoare va fi fost teoria factorilor la timpul său, astăzi ea nu mai rezistă nici unei critici. Ea desmembrează activitatea omului social, transformă diferitele laturi și manifestări ale acesteia în forțe speciale, care ar determina evoluția istorică a omenirii. In istoria evoluției științei sociale, această teorie a jucat aproape acelaș rol ca și teoria diferitelor forțe fizice în științele naturii. Cuceririle științelor naturii au dus la teoria unității acestor forțe, la teoria modernă a energiei. Tot așa au trebuit și rezultatele științei sociale să ducă la înlocuirea teoriei factorilor ca rezultat al unei analize sociale, printr'o concepție sintetică a vieții sociale.

Concepția sintetică a vieții sociale nu este specifică materialismului dialectic de azi. O găsim deja la Hegel,

care și-a propus să explice în mod științific întregul proces istorico-social, luat în totalitatea sa, adică incluzând printre altele, toate acele laturi și manifestări ale activității omului social considerate de omul care gândeste abstract, ca factori izolați. Ca „*idealist absolut*”, Hegel a explicat însă activitatea omului social prin însușirile spiritului universal. Odată date aceste însușiri, sunt date deasemeni întreaga istorie a omenirii în sine, precum și rezultatele ei finale. Concepția sintetică a lui Hegel a fost în același timp și o concepție *teleologică* *). Materialismul dialectic modern a exilat în mod definitiv teleologia din știința socială.

El a arătat că oamenii nu fac istorie cu scopul de a merge pe căile progresului, ce ar fi desemnate cu anticipație, și nici pentru că ar trebui să asculte de vreo evoluție abstractă (conform expresiei lui Labriola — metafizică). Ei fac istorie din necesitatea satisfacerii nevoilor lor, iar știința trebuie să ne explice în ce mod influențează diferitele metode de satisfacere a acestor nevoi, relațiile sociale ale oamenilor și activitatea lor spirituală.

Felul satisfacerii nevoilor omului social, ba chiar în mare măsură aceste nevoi înșiși, sunt determinate de însușirile uneltelor, cu care acesta își supune mai mult sau mai puțin natura; cu alte cuvinte, ele sunt determinate prin situația forțelor sale de producție. Fiecare schimbare însemnată, în situația acestor forțe, se oglindește și în raporturile sociale ale oamenilor, adică printre altele și în relațiile lor economice. Pentru idealității de toate genurile și de toate nuanțele, raporturile economice au fost o funcție a *naturii omenești*; mate-

*) Concepție teleologică: concepție care pleacă dela ideea existenței în natură și în societate a unor scopuri în sine.

rialiștii dialectici consideră aceste raporturi ca o funcție a *forțelor sociale de producție*.

Din aceasta urmează: dacă materialiștii dialectici ar fi considerat admisibil să vorbească despre factorii evoluției sociale în alt sens decât cu scopul criticării acestor ficțiuni învechite, atunci ar fi trebuit înainte de toate, să atragă atenția așa zișilor *materialiști-economici*, asupra *caracterului schimbător* al factorului lor „*dominant*”; materialiștii moderni nu cunosc o ordine economică, care singură ar corespunde naturii omenești, în timp ce toate celelalte feluri de structură economică a societății ar fi, mai mult sau mai puțin, o urmare a unei violări a acestei naturi. După teoria materialiștilor moderni, orice ordine economică, ce corespunde cu situația forțelor productive din epoca respectivă, corespunde naturii omenești. Și invers, orice ordine economică începe să fie în contradicție cu cerințele acestei naturi, de îndată ce ajunge în contradicție cu situația forțelor productive. Factorul „*dominant*” este așadar *subordonat* unui alt „*factor*”. Ei bine, cum stau după toate acestea, lucrurile cu „*dominația*” lui?

Dacă lucrurile stau așa, este clar că între materialiștii dialectici și acei pe care nu fără motiv putem să-i denumim *materialiști economici*, se află o adevărată prăpastie. Cărei orientări îi aparțin însă acei discipoli cu totul neplăcuți ai aceluși învățător nu chiar plăcut, împotriva cărora d-nii Kareiev, N. Mihailovski, S. Krivenco și alți oameni deștepți și savanți au luptat nu de mult, cu atâta patimă, însă nu cu tot atâta succes? Dacă nu ne înșelăm, „*discipolii*” au apărut întru totul punctul de vedere al materialismului dialectic. Atunci, dece d-nii Kareiev, N. Mihailovski, S. Krivenco și alți oameni deștepți și savanți, le-au atribuit concepțiile

materialiştilor *economici*, polemizând împotriva lor, tocmai pentru faptul că, așa cum pretind ei, ar atribui o importanță exagerată, factorului economic? S'ar putea crede ca oamenii deștepți și savanți au făcut aceasta, tîndca argumentele materialiştilor *economici* — răposați — sunt mai ușor de combătut decât argumentele materialiştilor dialectici. Dar s'ar putea deasemenea să se presupună că adversarii savanți ai discipolilor nu prea au priceput concepțiile acestora. Această presupunere pare să fie chiar mai verosimilă.

Ni se va replica eventual că înșiși „*discipolii*” s'au denumit uneori materialişti *economici* și că denumirea „*materialism economic*” a fost întrebuințată pentru prima dată de către unul dintre „*discipolii*” francezi. Aceasta este adevărat. Dar nici discipolii francezi, nici cei ruși nu au legat vreodată de expresia „*materialism economic*”, ideea pe care o leagă de ea *narodnicii* și subiectiviștii noștri. Ajunge să amintim că — după părerea d-lui Mihailovski — Louis Blanc și d-l Șucovski au fost în aceeași măsură „*materialişti economici*”, ca și adepții noștri de azi ai concepției materialiste a istoriei. O mai mare confuzie a noțiunilor nu este posibilă.

IV

Materialismul dialectic (Labriola întrebuințează denumirea împrumutată dela Engels: *materialismul istoric*) care înlătură din știința socială orice teleologie, explicând activitatea omului social prin nevoile sale, prin mijloacele și prin metodele de satisfacere a acestora, existente în epoca respectivă, dă pentru prima dată științei susmenționate, acea „*stringență*” cu care obișnuia să se laude înainte, știința-soră a acesteia,

știința naturală. S'ar putea spune, că știința socială însăși, devine știință naturală: „notre doctrine naturaliste d'histoire”, spune cu drept cuvânt Labriola. („Doctrina noastră naturalistă a istoriei”). Dar aceasta nu însemnează deloc, că domeniul biologiei s'ar contopi pentru el cu acela al științei sociale. Labriola este un adversar pasionat al „Darwinismului politic și social”, care, de mult infectează „întocmai ca o epidemie capetele multor gânditori, mai ales ale avocaților și ale propagandiștilor sociologiei”, influențând ca un obicei la modă, chiar limba practicienilor politici.

Omul este fără îndoială un animal, care este legat de celelalte animale prin legături de rudenie. În ceea ce privește origina sa, el nu este deloc o ființă privilegiată; fiziologia organismului său nu este mai mult decât un caz individual al fiziologiei generale. La început a fost, asemenea celorlalte animale, cu totul sub influența mediului natural înconjurător, care atunci nu suferise încă influența modificatoare a omului; el a trebuit să se adapteze mediului în lupta pentru existența sa. După concepția lui Labriola, din această adaptare — directă — la mediul natural, au rezultat rasele, în măsura în care se deosebesc unele de altele, prin caractere fizice, (de pildă rasa albă, cea neagră, cea galbenă), fără să reprezinte formațiuni secundare, istorice și sociale, adică națiuni și popoare. Ca rezultat al acestei adaptări la mediul natural în lupta pentru existență s'au format instinctele de bază ale comunității și începuturile selecției sexuale.

Nu putem însă decât să bănuim, cum a arătat „omul preistoric”. Oamenii care în momentul de față populează pământul, precum și aceia, care au fost studiați mai înainte de către unii cercetători de încredere, sunt destul de departe — în timp — de mo-

mentul în care pentru omenire a încetat viața animalică în sensul propriu zis al acestui cuvânt. Irochezii, de exemplu, cu a lor „*gens materna*” — cercetată și descrisă de către Morgan — sunt deja relativ foarte avansați pe drumul evoluției sociale. Chiar Australienii de azi nu numai că posedă o limbă — care poate fi considerată condiție și instrument, cauză și efect al vieții în comun și nu numai că sunt familiarizați cu întrebuințarea focului, dar ei trăiesc în societăți care au o ordine determinată, obiceiuri și instituțiuni determinate. Tribul australian își are ținutul său și metodele sale de vânătoare; el dispune de anumite unelte de apărare și de atac, de anumite instrumente pentru păstrarea rezervelor, cunoaște anumite metode pentru împodobirea trupului, într'un cuvânt, Australianul trăiește deja într un mediu oarecum artificial, desigur foarte primitiv, căruia i se adaptează încă din prima lui copilărie. Acest mediu artificial — social — este condiția necesară pentru orice alt progres. După gradul de dezvoltare al acestui mediu se măsoară gradul sălbăticiei sau al barbariei oricărui alt trib.

Această formație socială primitivă corespunde cu așa numitele *forme preistorice de viață* ale omenirii. Începuturile existenței istorice presupun un stadiu și mai înaintat de evoluție al mediului artificial și o putere și mai mare a omului asupra naturii. Complicațiile raporturi interne ale societăților care pășesc pe drumul evoluției istorice, nu sunt de fapt conditivate de influența directă a mediului natural. Ele presupun: inventarea anumitor unelte de muncă, domesticirea anumitor animale, îndemânarea pentru obținerea anumitor metale și altele. Aceste mijloace de producție și acest mod de producție s'au modificat în diferitele împrejurări într'un mod foarte diferit; la

ele s'a putut observa progres, stagnare, sau chiar regres, dar niciodată aceste schimbări nu i-au readus pe oameni la viața pur animalică, adică la o viață atlată sub influența directă a mediului natural.

„Prima și cea mai importantă sarcină a științei istorice este determinarea și cercetarea acestui mediu artificial, a originii și a modificărilor sale. A spune că acest mediu formează o parte a naturii, înseamnă a exprima o idee, care nu are niciun sens determinat, deoarece este prea generală și abstractă”. (Eseuri, pag. 144).

Aceiași atitudine negativă ca și față de „Darwinismul politic și social” o are Labriola și față de ostenele unor „diletanți drăguți”, de a lega concepția materialistă a istoriei de teoria generală a evoluției, care, după observația sa aspră dar corectă, s'a transformat pentru mulți într'o simplă metaforă metafizică. Iși bate deasemeni joc de amabilitatea naivă a „diletanților drăguți”, care se ostenesc să pună concepția materialistă a istoriei sub protecția filosofiei lui Auguste Comte sau a lui Spencer: „aceasta însemnează că adversarii noștri cei mai hotărâți ne sunt prezentați ca aliați”, spune el.

Observația despre diletanți se referă evident și la profesorul Enrico Ferri, autorul unei cărți foarte superficiale „Spencer, Darwin și Marx”, care a apărut în traducere franceză sub titlul „Socialisme et science positive”.

V

Prin urmare, oamenii își fac istoria din tendința satisfacerii nevoilor lor. Bineînțeles, aceste nevoi sunt determinate mai întâi de natură; dar ulterior, ele

sunt mult schimbate, calitativ și cantitativ, de însușirile mediului artificial. Forțele productive, care stau la dispoziția oamenilor, condiționează toate raporturile lor sociale. De situația forțelor productive sunt condiționate, înainte de toate, acele raporturi reciproce în care intră oamenii, în procesul social al producției, adică *raporturile economice*. Aceste raporturi creează, firește, anumite interese, care își găsesc expresia în *Drept*. „Prin fiecare normă de drept se apără un interes oarecare”, spune Labriola. Evoluția forțelor productive produce împărțirea societății în clase, ale căror interese sunt nu numai diferite, dar în multe privințe — și anume esențiale — diametral opuse. Acest contrast de interese produce conflicte dușmănoase între clasele sociale, și lupta dintre ele. Lupta duce la înlocuirea organizației *gent.lice* *) prin organizația *de Stat*, a cărei misiune constă în apărarea intereselor dominante.

Pe fundamentul raporturilor sociale, condiționate de situația dată a forțelor productive, crește în cele din urmă morala obișnuită, adică morala după care se conduc oamenii în practica lor obișnuită, de toate zilele.

În felul acesta, dreptul, ordinea politică și morala fiecărui popor în parte, sunt condiționate nemijlocit și direct, de legăturile economice, specifice lui. Aceste raporturi condiționează deasemeni — dar indirect și mijlocit — toate creațiile gândirii și ale fanteziei: arta, științele etc.

Pentru a înțelege istoria gândirii științifice, sau istoria artei dintr'o țară oarecare, nu este suficient să cunoaștem economia ei. Trebuie să știm să trecem dela

*) Organizație socială bazată pe țință (*gens*) prin care se înț lege totalitatea indivizilor descinzând din același strămoș.

economie la *psihologia socială*, explicația materialistă a istoriei ideologilor, netiind posibilă fără studiul atent și fără înțelegerea acesteia.

Aceasta, firește, nu însemnează că există un suflet oarecare social, sau vreun „spirit” colectiv al poporului, care s'ar desvolta după legile sale speciale, găsind expresia sa în viața socială. „*Acesta este musticism curat*”, spune Labriola. Pentru un materialist, în acest caz, nu poate fi vorba decât de starea afectivă și intelectuală predominantă a clasei sociale respective, din țara respectivă și din epoca respectivă. Această stare a sentimentelor și a ideilor, este un rezultat al raporturilor sociale. Labriola este ferm convins, că nu formele de conștiință ale oamenilor determină formele existenței lor sociale, ci invers, că prin formele existenței lor sociale, sunt determinate formele conștiinței lor. Dar odată formate, pe terenul existenței sociale, formele de conștiință formează o parte a istoriei. Știința istoriei nu se poate limita exclusiv la anatomia societății; ea are în vedere *ansamblul total al fenomenelor*, care în mod *direct sau indirect*, sunt condiționate de economia socială, inclusiv munca fanteziei. Nu există niciun singur fapt istoric, care nu și-ar datora origina economiei sociale; dar tot atât de corect este, că nu există niciun singur fapt istoric, căruia să nu-i fi premers o anumită stare de conștiință, care să nu fie însoțit și urmat de o anumită stare de conștiință. Din aceasta rezultă însemnătatea uriașă a psihologiei sociale. Dacă trebuie să ținem seamă de ea chiar și în istoria dreptului și a instituțiilor politice, apoi, în istoria literaturii, a artei, a filosofiei etc., nu putem să facem niciun pas fără ea.

Dacă spunem că opera cutare redă absolut fidel spiritul epocii, de exemplu al Renașterii, atunci vrem

să spunem prin aceasta, că opera respectivă corespunde perfect dispoziției predominante în acea vreme a claselor diriguitoare în viața socială. Atâta timp cât raporturile sociale nu s'au schimbat, nici psihologia societății nu se schimbă. Oamenii se obișnuiesc cu crezurile date, cu conceptele date, cu metodele de gândire date, cu modul dat de a satisface nevoile estetice date. Dar dacă dezvoltarea forțelor productive duce la schimbări — esențiale în oarecare măsură — în structura economică a societății, și prin urmare și în raporturile reciproce ale claselor sociale, atunci se schimbă și psihologia acestor clase și, odată cu ea, „spiritul vremii” și „caracterul național”. Această schimbare își găsește expresia; prin apariția unor noi concepții religioase, sau unor noi concepte filosofice, a unor noi tendințe în artă, precum și a unor noi nevoi estetice.

După concepția lui Labriola trebuie să ținem deosemeni seamă de faptul că în ideologii joacă adeseori un rol foarte mare *supraviețuirea* unor concepte și a unor tendințe, care sunt preluate dela strămoși, și care sunt păstrate numai prin tradiție. În afară de aceasta, se observă în ideologii și influența naturii.

Precum știm deja, mediul artificial schimbă foarte mult influența naturii asupra omului social. Această influență devine dintr'una directă, una indirectă. Dar ea subsistă. În temperamentul fiecărui popor sunt păstrate anumite caractere specifice, create prin influența mediului natural, care se schimbă până la un anumit grad, dar care niciodată nu dispăr în mod complet, prin adaptarea la mediul social. Aceste caractere speciale ale temperamentului poporului, formează ceea ce se numește rasă. Rasa exercită fără îndoială o influență asupra istoriei anumitor ideologii,

astfel de exemplu asupra istoriei artei. Și această împrejurare îngreunează și mai mult, explicația ei științifică, și așa destul de anevoioasă.

VI

Am redat într'un mod destul de larg și să sperăm, în mod exact, părerile lui Labriola despre dependența fenomenelor sociale de structura economică a societății, care la rândul ei este condiționată de situația forțelor ei productive. În mare măsură suntem perfect de acord cu el. Dar pe alocuri, concepțiile sale ne fac să avem anumite rezerve, cu privire la care am vrea să facem câteva observațiuni.

Înainte de toate, vrem să arătăm următoarele: după Labriola, statul este o organizație de dominare a unei clase sociale asupra alteia sau asupra altora. Acest lucru este adevărat. Dar aceasta nu exprimă, desigur, întregul adevăr. În anumite state, cum sunt China, sau Egiptul vechiu, unde viața civilizată a fost imposibilă, fără lucrări complicate și întinse de amenajare a cursului și a revărsărilor marilor fluvii, și de organizare a irigației, formarea statului ar putea fi explicată în mare măsură, prin influența directă a necesităților procesului social de producție. Fără îndoială, a existat acolo inegalitate, încă din timpurile preistorice, și într'o oarecare măsură, atât în *interiorul* triburilor, care formau Statul, — și care adeseori, ca descendență etnografică erau complet diferite —, cât și *între* triburi. Dar clasele dominante, pe care le întâlnim în istoria acestor țări au ocupat o poziție socială mai mult sau mai puțin importantă, tocmai datorită organizației de Stat, care a fost creată prin necesitățile

procesului social de producție. Casta preoților egipteni își datora fără îndoială stăpânirea, uriașei însemnătăți pe care o aveau cunoștințele lor primitive științifice pentru întregul sistem al agriculturii egiptene *)).

În Apus, din care face parte, bineînțeles, și Grecia, nu observăm niciun fel de influență a nevoilor directe ale procesului social de producție — care acolo nu presupune o organizație socială oarecum întinsă — asupra formării Statului. Dar și acolo trebuie să deducem această formare, în mare măsură, din necesitatea diviziunii sociale a muncii, care s'a ivit prin dezvoltarea forțelor sociale productive. Firește, că această împrejurare nu a împiedecat Statul să fie totodată o organizație de dominare a minorității privilegiate asupra majorității mai mult sau mai puțin asuprite **).

Dar nu trebuie să pierdem din vedere Statul, dacă vrem să evităm concepții strâmbe și unilaterale, asupra rolului istoric al Statului.

Și acum trecem la părerile lui Labriola asupra dezvoltării istorice a ideologiilor. Am văzut că după părerea sa, această dezvoltare se complică prin efectul caracterelor rasiale și, în genere, prin efectul mediului natural asupra omului. Este foarte regretabil că autorul nostru nu a găsit necesar să întă-

*) Unul dintre regii Chaldeeii spune despre el însuși: „Spre binele oamenilor am cercetat secretele fluviilor... am condus apele fluviului în deșert; am umplut cu ea șanțurile secate... am imprăștiat-o în șesul deșertului. Le am dat fertilitate și abundență. Am făcut din ele, un loc al feririi”. Aci se povestește corect, cu toată îngâmfarea, rolul statului oriental în organizarea procesului social de producție.

**) După cum în unele cazuri, aceasta nu împiedică Statul de a fi rezultatul cuceririi unui popor de către altul. Rolul forței în înlocuirea instituțiilor existente prin altele, este foarte mare. Dar atât posibilitatea unei asemenea înlocuiri, cât și rezultatele ei sociale, nu se explică deloc prin forță.

rească și să explice această părere, prin exemple; ne-ar veni astfel mai ușor să-l înțelegem. În tot cazul nu încapе îndoială, că această părere nu poate fi acceptată în felul în care a fost exprimată.

Triburile pieilor roșii din America, nu aparțin fi-rește aceleiași rase, ca acele triburi care în timpurile preistorice au populat arhipelagul grecesc, sau coastele mării Baltice. Este cert, că omul primitiv din fiecare aceste ținuturi a suferit influențe foarte caracteristice, ale mediului natural. Am putea, prin urmare, să ne așteptăm, ca diversitatea acestor influențe, să se oglindească în operele artei primitive ale primilor locuitori ai ținuturilor menționate. Și totuși, nu observăm nimic din toate acestea.

În toate părțile globului pământesc, oricât de diferite ar fi ele unele de altele, aceleiași trepte ale dezvoltării artei corespund aceluiași trepte ale dezvoltării omului primitiv. Cunoaștem arta epocii de piatră, arta epocii de fier; dar nu cunoaștem arta diferitelor rase: a celei albe, a celei galbene etc. Situația forțelor productive se oglindește chiar în amănunte. La început de exemplu, găsim pe vasele de lut numai linii drepte și frânte: pătrate, cruci, linii în zigzag etc. Acest fel de împodobire, îl preia arta primitivă, dela meșteșuguri încă și mai primitive: țesutul și împletitul. În epoca de bronz se ivesc împodobiri cu linii curbe, concomitent cu prelucrarea metalelor, care pot primi la prelucrare tot felul de forme geometrice; odată cu domesticirea animalelor, apar înfine figuri de animale și înainte de toate, figura calului *).

Ce-i drept, cu ocazia reprezentării omului, trebuie

*) Despre toate acestea, vezi Introducerea la „Istoria Artei” de Wilhelm Lübke.

neapărat să-și găsească expresie influența caracterelor rasiale asupra „idealurilor de frumusețe”, specifice artiștilor primitivi. Este cunoscut că fiecare rasă, mai ales pe primele trepte ale dezvoltării sociale, se consideră cea mai frumoasă și apreciază tocmai acele semne, prin care se deosebește de celelalte rase *). Dar, în primul rând aceste particularități ale esteticii rasiale însă — în măsura în care rămân constante — nu pot să schimbe prin influența lor mersul dezvoltării artei; iar în al doilea rând chiar și ele dănuiesc numai până la un anumit moment, adică numai în anumite împrejurări. În acele cazuri, unde un trib este silit să recunoască superioritatea altui trib, mai dezvoltat, dispăre auto-mulțumirea sa rasială, iar în locul acesteia vine imitația gustului străin, care fusese mai înainte considerat ca ridicol, ba uneori chiar ca indecent și desăvârșit. Se întâmplă aci cu sălbaticii ceace se petrece în societatea civilizată cu țăranul care mai întâi își bate joc de obiceiurile și îmbrăcămintea orașenilor, și apoi — pe măsură ce dominația orașului asupra satului începe să se afirme și să ia proporții — își dă toată silința ca să și le însușească.

În ceace privește popoarele istorice vrem, înainte de toate să arătăm că pentru ele cuvântul *rasă* nu poate și nici nu trebuie să fie întrebuițat. Nu cunoaștem niciun singur popor istoric, care să poată fi denumit popor de rasă pură; fiecare popor este rezultatul unei încrucișări și al unei amestecări puternice, reciproce, de extrem de lungă durată, de elemente etnice diverse.

Cum s'ar mai putea încerca după toate acestea sta-

*) Vezi despre aceasta Darwin, „*Descent of man*”, Londra 1883, pag. 582-585.

bilirea influenței „rasei” asupra istoriei ideologiilor la un popor sau la altul!

La prima privire, ni se pare, că nimic nu este mai simplu și mai corect, decât ideea că mediul natural ar influența temperamentul poporului, și prin temperament, istoria dezvoltării spirituale și estetice a poporului. Dar Labriola ar fi trebuit să-și aducă aminte de istoria propriei sale țări, ca să se convingă că această idee e eronată. Italienii de azi trăesc în acelaș mediu natural în care au trăit și romanii antici, și totuși, cât de puțin se aseamănă „*temperamentul*” tributarilor de azi ai lui Menelik, cu temperamentul învingătorilor aspri ai Cartaginei! Dacă am avea ideea să explicăm de exemplu, istoria artei italienești prin temperamentul italianesc, atunci ar trebui să ne oprim foarte curând, nedumeriți, în fața problemei, de a ști care sunt cauzele ce au schimbat atât de puternic temperamentul, chiar la diferite epoci, și în diferitele părți ale peninsulei apeninice.

VII

Autorul „*Schițelor despre perioada lui Gogol din literatura rusească*” *), spune în una din notele sale la prima carte a economiei politice a lui J. S. Mill: „*Nu vrem să pretindem că rasa nu ar avea nicio însemnătate; dezvoltarea științelor naturale și istorice nu a ajuns încă la o asemenea exactitate a analizei, încât să se poată spune cu precizieune în cele mai multe cazuri: aci lipsește cu desăvârșire cutare element. Cine știe, poate există în această peniță de oțel, o urmă de*

*) Este vorba de N. Cernășevski, 1828-89, marele savant și critic rus.

platină; aceasta nu se poate nega în mod absolut. Se poate spune numai un lucru: conform analizei chimice, compunerea acestei penițe constă din atâtea particule certe de oțel încât partea care ar putea fi considerată prin compoziția sa ca platină, este minusculă: chiar dacă această parte ar exista, ea ar fi în mod practic neglijabilă. Dacă este vorba de acțiune practică, trebuie să procedăm cu această peniță, exact cum obișnuim să procedăm cu orice peniță de oțel. Tot așa, în practică, să lăsăm la o parte rasa oamenilor, să-i tratăm pur și simplu ca oameni... Poate că rasa unui popor are o influență oarecare asupra faptului că poporul respectiv se află actualmente într-o anumită stare și nu în alta. Acest lucru nu se poate nega în mod absolut; analiza istorică nu a ajuns încă la o exactitate matematică, absolută. În urma acestei analize mai rămâne, ca și în urma analizei chimice care se face azi, un reziduu mic, o rămășiță, foarte mică, ce necesită metode mai fine de cercetare, inaccesibile încă științei în starea ei de azi. Dar acest rest este foarte mic. În formarea stării de azi a oricărui popor, contribuie cu o parte atât de uriașă influența unor împrejurări independente de însușirile naturale ale tribului, încât pentru influența unor însușiri diferite de natura omenească generală, rămâne un loc, mic, înfim, chiar în cazul când acestea ar exista realmente”.

Ne-am gândit la aceste cuvinte. când am citit considerațiile lui Labriola despre influența rasei asupra istoriei dezvoltării spirituale a omenirii. Autorul „Schizelor despre perioada lui Gogol” s'a ocupat de problema importanței rasei, mai cu seamă dintr'un punct de vedere practic. Dar și toți acei care se ocupă cu cercetări pur teoretice, ar trebui să rețină cele spuse de el. Știința socială va câștiga extrem de mult, dacă

vom abandona în fine prostul obicei de a atribui rasei, tot ce nu se pare de neînțeles în istoria spirituală a unui popor. Poate că însușirile etnice, au exercitat o oarecare influență asupra acestei istorii. Această influență ipotetică a fost însă desigur atât de intimă încât, în interesul cercetării, procedăm mai bine, considerând-o egală cu zero și luând însușirile observate în evoluția cutărui popor, drept produs al condițiilor istorice speciale în care s'a produs această evoluție, iar nu ca rezultat al influenței rasiale. Bineînțeles vom da de multe cazuri, în care nu vom fi în stare să aflăm condițiile care au provocat caracterele specifice care ne interesează. Dar ceea ce se sustrage azi mijloacelor cercetării științifice, poate să le fie accesibil, mâine. Referirea la însușirile rasiale este ne la locul ei, chiar și prin faptul că ea întrerupe munca cercetării tocmai acolo, unde aceasta ar trebui să înceapă. Dece nu seamănă istoria poeziei franceze cu istoria poeziei germane? Dintr'un motiv foarte simplu: temperamentul poporului francez ar fi de așa natură, încât nu ar fi putut avea nici pe Lessing, nici pe Schiller, nici pe Goethe. Mulțumim pentru explicație; acum înțelegem totul!

Labriola ar fi spus, firește, că astfel de explicații, care nu spun nimic, ar fi departe de el. Și aceasta ar fi adevărat. Vorbind în general, el pricepe foarte bine întreaga lipsă de fond a acestor explicații și știe foarte bine de unde anume ar trebui atacată soluționarea problemelor de felul exemplului indicat de noi. Deoarece admite însă, că evoluția spirituală a popoarelor se complică prin caracterele lor rasiale, ar fi riscat să-i inducă în eroare pe cititorii săi, așa că s'a arătat dispus să facă vechiului fel de gândire, cel puțin în amănunte neînsemnate, unele concesii vătă-

mătoare pentru știința socială. Observațiile noastre sunt îndreptate tocmai împotriva acestor concesii.

Avem motivele noastre, când denumim concepția combătută de noi asupra rolului rasei în istoria ideologiilor, concepția veche. Ea nu este decât o variantă a acelei teorii, foarte răspândită în secolul trecut, care vrea să explice întregul mers al istoriei, prin însușirile naturii omenеști. Concepția materialistă a istoriei este diametral opusă acestei teorii. După concepția nouă, caracterul omului social se schimbă concomitent cu *relațiile sociale*. Prin urmare, însușirile generale ale caracterului omenesc nu pot explica istoria. Labriola, adeptul înflăcărat și convins al concepției materialiste a istoriei, a recunoscut până la un punct oarecare, cu toate că nu în totul, exactitatea concepției vechi. Dar germanii spun foarte corect: Cine spune A trebuie să spună și B. După ce recunoscuse exactitatea concepției vechi într'un caz, Labriola a trebuit s'o recunoască și în alte câteva cazuri. Nu mai avem nevoie să spunem, că această unire a două concepții opuse a trebuit să fie dăunătoare coeziunii concepției sale asupra lumii.

VIII

Organizarea oricărei societăți existente este determinată de situația forțelor ei productive. Odată cu modificarea acestei stări trebuie să se modifice neapărat, mai devreme sau mai târziu, organizarea socială. Ea se găsește, prin urmare, într'un echilibru nestabil, oriunde forțele sociale de producție sunt în creștere. Labriola observă foarte corect că, în special, această nestabilitate împreună cu mișcările și luptele sociale declanșate de ea între clasele sociale, este aceea

care ferește pe oameni de stagnare spirituală. Antagonismul este cauza principală a progresului, spune el, repetând ideea unui economist german foarte cunoscut *). Dar aci face o restricție. După părerea sa ar fi greșit să ne închipuim că întotdeauna și în toate împrejurările, oamenii își recunosc exact poziția, văzând în mod clar, sarcinile sociale în fața cărora sunt puși. „*A gândi astfel, spune el, ar însemna să se presupună ceva improbabil, ceva ce n'a mai fost*”.

Il rugăm pe cititor să-și îndrepte atenția asupra acestei restricții. Labriola își desvoltă ideile, după cum urmează:

*„Formele de drept, acțiunile politice și încercările de organizare a societății au fost și sunt uneori potrivite, altădată însă greșite, neconforme, necorespunzătoare cu situația respectivă. Istoria este plină de eșecuri. Aceasta înseamnă : dacă, presupunând un anumit grad de dezvoltare spirituală a acelor care trebuiau să învingă anumite dificultăți sau să rezolve anumite probleme, totul a fost necesar în istorie și dacă totul în istorie are rațiunea sa suficientă, atunci nu totul a fost rațional în sensul pe care optimiștii îl atribue acestui cuvânt. După scurgerea unui timp oarecare, cauzele fundamentale ale tuturor transformărilor sociale, așadar condițiile economice schimbate, au dus — și mai duc încă — uneori pe drumuri ocolite, la forme de drept, la un sistem politic și la o organizație socială, care corespunde situației celei noi. Să nu se creadă însă, că deșteptăciunea instinctivă a animalului dotat cu rațiune, s'ar fi manifestat și se mai manifestează încă sic et simpliciter **) într'o pricepere clară și complectă, a oricărei situațiuni, și că, din mo-*

*) Este vorba de Karl Marx.

**) Pur și simplu.

*ment ce o structură economică este dată, noi am putea deduce din ea tot restul, pe o cale logică simplă. Prin neștiință, care la rândul ei poate fi explicată, se poate explica în mare măsură, de ce istoria a luat cursul cutare, și nu altul. La neștiință se adaugă instinctele aspre, pe care omul le-a moștenit dela strămoșii săi, animalele, și care sunt încă departe de a fi fost învinse, apoi toate pasiunile, toate nedreptățile și toate diferitele forme ale pervertirii, întregul sistem de minciuni și de fățarnicii, tot cinismul, care a trebuit să ia ființă și continuă să ia ființă în mod inevitabil într'o societate bazată pe supunerea omului de către om. Fără să fim utopiști, putem să prevedem, și chiar prevedem, că pe viitor se va naște o societate, care, eșită după legile mișcării istorice, din ordinea modernă a societății — și mai ales din contradicțiile acestei ordine, — nu va mai cunoaște niciun antagonism de clase... Dar aceasta este o chestiune a viitorului, iar nu a prezentului sau a trecutului... Cu timpul, producția socială, corect organizată, va elibera viața de sub dominația hazardului orb, acuma însă, hazardul este cauza multiformă a tot felul de evenimente neașteptate și de împăienjeniri neprevăzute, de întâmplări" *)*

Toate acestea conțin multe lucruri adevărate. Dar adevărul însuși, împletindu-se în mod ciudat cu eroarea, capătă aci forma unui paradox nu prea izbutit.

Labriola are fără îndoială dreptate, atunci când crede că oamenii nu-și cunosc întotdeauna poziția socială și nu sesizează întotdeauna în mod just sarcinile sociale care rezultă din această poziție. Dar dacă din această pricină, el indică drept cauză istorică a apariției multor forme ale vieții colective și ale multor

*) Eseurt, pag. 183-185.

obiceiuri, neștiința sau superstiția, atunci, fără să-și dea seamă, se întoarce la punctul de vedere al iluminiștilor *) secolului al 18-lea.

Înainte de a ni se prezenta neștiința drept unul din motivele principale, care urmează să ne explice „*dece istoria a urmat un anumit curs și nu altul*”, ar trebui să se constate, în ce sens anume poate fi întrebuițat aici, cuvântul acesta. Ar fi o mare eroare dacă am presupune că acest lucru este evident. Nu, nu este deloc atât de evident și atât de simplu pe cât pare. Să privim Franța din secolul al 18-lea. Toți reprezentanții intelectuali ai stării celei de a treia năzuiesc cu pasiune spre libertate și egalitate. Pentru a ajunge la acest scop, ei cer desființarea multor instituțiuni sociale învechite. Desființarea acestor instituțiuni a însemnat însă, victoria capitalismului, care, după cum știm azi foarte bine, cu greu poate fi denumit imperiu al libertății și al egalității. Deci, s’ar putea spune că scopul nobil al filosofilor secolului trecut nu a fost atins. S’ar putea spune deasemeni că filosofii nu au fost în stare să indice mijloacele necesare pentru atingerea acestui scop și am putea din această cauză să-i învinuim de *neștiință*, după cum au și făcut mulți socialiști utopici. Insuși Labriola este mirat de contradicția dintre adevăratele tendințe economice ale Franței de atunci, și idealurile gânditorilor săi. „*Un spectacol ciudat, un contrast ciudat!*” exclamă el. Dar ce este aici atât de ciudat? Și în ce oare a constatat „*neștiința*” iluminiștilor francezi? Oare în faptul că aveau altă concepție decât avem noi, în epoca noastră, despre mijloacele pentru realizarea binelui public? Dar atunci nu a putut să fie vorba de aceste mijloace:

*) Expresie desemnând aci pe reprezentanții raționalismului din acea epocă, curent îndreptat împotriva autorității spirituale, medievale și în sensul emancipării sociale.

evoluția istorică a omenirii, adică mai corect, *desvoltarea forțelor ei productive, nu crease încă*, aceste mijloace. Să se citească „*Doutes proposés aux philosophes économistes*” *) de Mably, să se citească „*Code de la nature*” de Morelli, și se va constata că acești autori, în măsura în care erau în desacord cu marea majoritate a iluminiștilor, în concepțiile lor despre condițiile binelui omenesc, în măsura în care visau la desființarea proprietății particulare, au ajuns mai întâi, într'o contradicție deschisă și flagrantă cu interesele cele mai importante, mai urgente și cu caracter național general al epocii lor, și în al doilea rând au considerat ei înșiși visurile lor ca absolut *irealizabile* deoarece își dădeau seama în mod vag de acest lucru. Prin urmare, încă odată: În ce a constatat neștiința iluminiștilor? Oare în aceea că, recunoscând interesele sociale ale epocii lor și arătând în mod júst metodele pentru satisfacerea lor (desființarea privilegiilor vechi și altele), au atribuit acestor metode o însemnătate cu mult exagerată, considerându-le adică, drept cale spre fericirea generală? Aceasta nu ar fi încă o neștiință prea grosolană, și din punct de vedere practic, nici nu ar trebui considerată cu totul nefolositoare, căci, cu cât iluminiștii au fost mai convingși de însemnătatea universală a reformelor cerute de ei, cu atât mai energic au trebuit ei să le susțină.

Iluminiștii au dat dovadă fără îndoială de neștiință, în sensul că n'au putut să găsească firul care să lege concepțiile și năzuințele lor cu situația economică a Franței de atunci, ba nici nu au bănuit măcar existența unui astfel de fir. S'au considerat drept crainici ai adevărului *absolut*. Noi știm acum, că nu există un adevăr absolut, că totul este relativ, că totul depinde

*) Indoefti înfățișate filozofilor „economiști”.

de împrejurările locului și ale timpului, dar tocmai din această cauză trebuie să fim foarte prudenți în judecarea „neștiinței” din diferitele epoci istorice. Pe măsură ce această neștiință se manifestează în mișcărilor, năzuințele și idealurile sociale proprii epocilor respective, ea este deasemeni relativă.

IX

Cum se nasc normele de drept? Se poate spune, că fiecare dintre aceste norme este desființarea sau transformarea vreunei norme vechi, sau a vreunui obicei vechi. Din ce cauză dispar obiceiurile vechi? Fiindcă nu mai corespund „situației” celei noi, adică noilor raporturi de fapt în care intră oamenii, în cursul procesului social de producție. Comunismul primitiv a dispărut din cauza creșterii forțelor productive. Dar forțele productive nu cresc decât cu încetul. De aceea și noile raporturi de fapt ale oamenilor în procesul social de producție, cresc deasemeni cu încetul. Din acest motiv tot numai cu încetul crește și rezistența pe care o opun normele sau obiceiurile vechi și prin urmare și nevoia de a se da expresie *juridică* corespunzătoare, noilor raporturi de fapt, (economice) ale oamenilor. Înțelepciunea instinctivă a animalului gânditor, urmează de obicei, după aceste schimbări de fapt. Dacă vechile norme juridice constituie piedici pentru o parte anumită a societății, de a-și realiza scopurile de toate zilele, de a-și satisface nevoile urgente, atunci această parte a societății va deveni conștientă neapărat și extrem de ușor, de acest caracter de piedică al lor: pentru aceasta nu este nevoie de mult mai multă înțelepciune decât pentru constatarea că este incomod să se poarte încăltăminte prea strâmtă, sau o armă cu mult prea grea. Dar dela constatarea că

forma juridică dată are un efect de piedică, mai este bineînțeles un drum lung până la *tendința conștientă de desființare a ei*. La început oamenii caută să o ocolească pur și simplu, în fiecare caz în parte. Să ne aducem aminte ce s'a întâmplat la noi, în marile familii țărănești, când sub influența capitalismului incipient s'au ivit noi posibilități de câștig, care au fost diferite pentru diferiții membri ai familiei. Obișnuitul drept de familie a devenit atunci o piedică pentru cei norocoși, care câștigau mai mult decât ceilalți. Dar acești fericiți nu s'au hotărît atât de ușor și atât de curând să combată vechiul obicei. Un timp destul de îndelungat au întrebuințat, pur și simplu, un vicleșug, tăinuind o parte a banilor câștigați, în fața șefilor familiilor lor. Dar noua ordine economică s'a instaurat încetul cu încetul, iar familia veche a început din ce în ce mai mult să se clatine; membrii familiei interesați în desființarea vechilor forme familiale își ridicau capul din ce în ce mai mult; partajul bunurilor familiale deveni din ce în ce mai frecvent, iar în cele din urmă, vechiul obicei dispăru, făcând loc unui obicei nou, creat prin noua situație, prin noile raporturi *de fapt*, prin noua economie a societății.

Conștiința oamenilor despre poziția lor rămâne în desvoltarea ei mai mult sau mai puțin, în urma desvoltării raporturilor noi, reale, care modifică această poziție. Totuși această conștiință ține pasul raporturilor de fapt. Acolo unde tendința conștientă a oamenilor de a desființa vechile instituțiuni și de a crea o nouă ordine juridică este slab desvoltată, acolo ordinea nouă nu este cu totul *pregătită prin structura economică a societății*. Cu alte cuvinte, neclaritatea conștiinței.

— „greșelile gândirii necoapte”, „neștiință” — este ceea ce caracterizează de obicei în istorie un singur lucru: anume că obiectul asupra căruia trebuie să devenim conștienți, adică noile obiecte în devenire, nu sunt decât slab dezvoltate. Ei bine, o neștiință de felul acesta — necunoașterea și nepriceperea a ceea ce încă nu a apărut, a ceea ce este deabia în curs de devenire, — este evident o neștiință relativă.

Există un alt gen de neștiință, anume neștiința referitoare la natură. Pe aceasta putem s'o denumim *absolută*. Măsura ei este *puterea naturii asupra omului*. Deoarece însă dezvoltarea puterilor de producție înseamnă puterea crescândă a omului asupra naturii, este clar că o înmulțire a forțelor de producție înseamnă o micșorare a neștiinței absolute. Fenomenele naturale neînțelese de oameni, și prin urmare nesupuse puterii lor, produc diferitele forme ale superstiției. Pe o treaptă oarecare de dezvoltare a societății, reprezentările superstițioase se împletesc în modul cel mai strâns cu conceptele morale și juridice ale oamenilor, dându-le astfel o nuanță specifică *). În

*) M. M. Kovalevski spune în cartea sa „Legea și obiceiul în Caucaz”: „O analiză a reprezentărilor religioase și a formelor de superstiții ale Ișavilor, ne aduce la concluzia că — sub mantia oficială a ortodoxismului creștin — acest popor se află până astăzi încă, pe acea treaptă de dezvoltare care a fost denumită de către Tylor atât de nimerit „animism”. După cum se știe, acest stadiu este însoțit de obicei de o situație, în care atât morala publică, cât și dreptul sunt cu totul subordonate religiei” — vol. II, pag. 82 —. Dar fapt este că după Tylor, animismul primitiv nu are nicio influență nici asupra moralei și nici asupra dreptului. Pe această treaptă de dezvoltare „nu există un raport reciproc între morală și drept, sau acest raport rămâne doar în germene”. „Animismului sălbatec îi lipsește aproape complet, elementul moral care este în ochii omului civilizat esența oricărei religii practice... legile morale au cauzele lor speciale” („La civilisation primitive”; Paris 1876, vol. II, pag 463—464). Din acest motiv ar fi mai corect să se spună că diferitele forme ale superstiției religioase se împletesc cu conceptele morale și juridice deabia pe o treaptă relativ superioară evoluției sociale. Regretăm foarte mult că lipsa de spațiu nu ne permite să arătăm cum explică acest lucru, materialismul modern.

procesul luptei — provocată prin dezvoltarea raporturilor noi, de fapt, ale oamenilor în procesul social de producție, — concepțiile religioase joacă uneori un rol mare. Atât inovatorii cât și apărătorii ordinii apelează la ajutorul zeilor, pun cutare instituții sub protecția zeilor sau explică chiar aceste instituțiuni prin manifestarea voinței divine. Se înțelege că Eumenidele, care pe vremuri au fost considerate de către greci drept adepți ale matriarhatului, nu au făcut pentru apărarea acestuia mai mult decât a făcut Minerva pentru victoria patriarhatului, care i-a plăcut — se spune — atât de mult. Oamenii care au invocat ajutorul zeilor și al idolilor și-au risipit în zadar oboseala și timpul; neștiința, care a făcut posibilă credința în Eumenide, nu i-a împiedecat pe „păzitorii ordinii” greci de atunci să priceapă foarte bine, că vechea ordine de drept — mai exact vechiul drept comun — le-a asigurat mai bine interesele. Tot așa superstiția, care i-a făcut să-și pună speranțele în Minerva, nu i-a împiedicat pe inovatori să simtă întregul caracter insuportabil al ordinii vechi.

Daiacii de pe insula Borneo nu cunoșteau întrebuințarea penei de despicat la spintecatul lemnului. Când Europeanii au adus până acolo, autoritățile indigene au oprit în mod solemn, întrebuințarea ei. (E. B. Tylor, *La civilisation primitive*, Paris 1876, vol. I, pag. 82). Aceasta era aparent o dovadă a *neștiinței* lor: căci ce poate fi mai lipsit de sens, decât renunțarea la întrebuințarea unei unelte care ușurează munca? Gândindu-ne însă vom spune poate, că se pot găsi în acest caz circumstanțe atenuante. Interdicția întrebuințării unor unelte europene a fost, desigur, una dintre manifestările *luptei împotriva influenței europene*, care începuse să sape vechea ordine de viață a indigenilor.

Autoritățile indigene au simțit în mod neclar, că după introducerea obiceiurilor europene nu va mai rămâne nici urmă din această ordine. Dintr'un motiv oarecare pana, mai mult decât alte unelte europene, le-a adus aminte de caracterul distrugător al influenței Europei. Și astfel au oprit în mod solemn întrebuițarea ei. Dece le-a părut tocmai pana simbol al inovațiilor periculoase? La această întrebare putem să dăm numai un singur răspuns satisfăcător: motivul pentru care ideea penei s'a legat în capetele indigenilor de pericolul care le amenința vechile lor forme de viață, ne este necunoscut. Dar putem să spunem cu certitudine, că indigenii nu au greșit când au fost îngrijorați cu privire la vechea lor formă de viață: influența europeană obișnuiește într'adevăr să desfigureze sau chiar să distrugă foarte repede și foarte puternic obiceiurile sălbativilor și ale barbarilor, supuși ei.

Tylor spune că Daiacii, care condamnau sus și tare întrebuițarea penei, s'au folosit totuși de ea când au putut s'o facă în secret. Iată fățarnicia alături de neștiință. Dar de unde a venit aceasta? Evident că motivul era recunoașterea avantajilor felului nou al despicării lemnului, însoțit de teama de opinia publică sau de urmărire din partea autorităților. Astfel s'a ajuns la aceea că înțelepciunea instinctivă a animalului gânditor a criticat măsura a cărei apariție se datora acestei înțelepciuni. Și avea dreptate în critica ei: Interzicerea întrebuițării uneltelor europene nu însemna deloc eliminarea influenței europene.

Ca să vorbim în felul lui Labriola, ar fi trebuit să spunem, că Daiacii au luat la un moment dat o măsură, care nu corespundea poziției lor, care nu era în conformitate cu ea. Am avea perfectă dreptate. Și am fi putut adăoga la această observație a lui La-

briola, că oamenii născocesc foarte des astfel de mă-suri necorespunzătoare și neconforme cu poziția lor. Dar ce urmează de aici? Numai atât că trebuie să căutăm să descoperim dacă nu cumva există vreo legătură între asemenea greșeli ale oamenilor, pe de o parte, și caracterul sau gradul de dezvoltare a raporturilor lor sociale, pe de altă parte. Fără îndoială, o astfel de legătură există. Labriola crede că neștiința poate fi la rândul ei explicată. Noi spunem: *nu numai că poate fi explicată, dar trebuie să fie explicată, dacă știința socială vrea să fie în stare să devină o știință exactă*. Dacă neștiința poate fi explicată prin cauze sociale, atunci orice referire la ea este neîntemeiată, precum și orice vorbărie în sensul că în „*neștiință s'ar găsi cheia enigmei*”, ce privește cauza pentru care istoria a luat cursul acesta, iar nu altul. Cheia soluției nu se găsește în neștiință, ci în cauzele sociale, care au creat neștiința, dându-le o anumită formă și nu alta, un anumit caracter și nu altul. Dece să ne limităm studiile la simple și goale referiri la neștiință? *Dacă este vorba de concepția științifică a istoriei, atunci referirea la neștiință, dovedește numai neștiința cercetătorului.*

X

Prin orice normă a dreptului pozitiv se apără un interes oarecare. De unde vin interesele? Sunt ele un produs al voinței umane și al conștiinței umane? Nu, ele sunt create prin raporturile economice ale oamenilor. Odată formate, interesele se oglindesc sub o

formă sau alta, în conștiința oamenilor. Pentru a apăra un interes oarecare, trebuie să devenim conștienți de el. Deaceia putem și trebuie să considerăm orice sistem al dreptului pozitiv, ca un produs al conștiinței *) . Interesele apărate prin sistemul de drept nu sunt create prin conștiința oamenilor și, prin urmare, conținutul dreptului nu este determinat prin conștiința umană; dimpotrivă prin starea conștiinței sociale (a mentalității sociale) dintr'o anumită epocă este determinată acea formă pe care o va lua oglindirea în conștiința oamenilor a interesului respectiv. Nu am putea să ne explicăm deloc istoria dreptului, dacă nu am lua în considerare starea conștiinței sociale.

În istoria dreptului trebuie să se deosebească întotdeauna cu grijă forma de conținut. Din punct de vedere formal, dreptul, ca și toate celelalte ideologii, suferă influența tuturor sau cel puțin a unora dintre celelalte ideologii: a concepțiilor religioase, a ideilor filosofice și altele. Dar această împrejurare îngreunează, uneori foarte mult, descoperirea legăturii care există între ideile de drept ale oamenilor, și raporturile lor reciproce în procesul social de producție.

*) „Dreptul nu este un lucru ce există în afara acțiunilor omului, cum ar fi așa numitele forțe fizice, forțe ale naturii, dimpotrivă, aceasta este ordinea pe care oamenii au creat-o pentru ei înșiși. Este indiferent pentru problema respectivă, dacă omul se supune în activitatea sa legii causalității, sau dacă acționează liber și arbitrar. În orice caz, după legea causalității sau după legea libertății dreptul nu ia ființă, tousei, în afara activității omenești, ci dimpotrivă în mod exclusiv prin mijlocirea omului”.

N. M. Korkunov: „Prelegeri asupra teoriei generale a dreptului, Petersburg 1894, pag. 297. Lucrul acesta este absolut just dar exprimat în mod defectuos. Dl. Korkunov a uitat însă să adauge că interesele protegute de sistemele de drept nu sunt create de către om în mod liber, ci sunt determinate prin raporturile reciproce ale lor în procesul social de producție.

Dar aceasta nu ar fi încă atât de rău *). Rău este însă faptul că *pe diversele trepte ale evoluției sociale, fiecare ideologie dată suferă într'o măsură foarte inegală, influența celorlalte ideologii*. Astfel, vechiul drept egiptean, și în parte și dreptul roman, au fost subordonate religiei; în istoria modernă, dreptul s'a format sub influența puternică a filosofiei (repetăm și rugăm să nu se uite: văzut în mod formal). Filosofia a trebuit să ducă o luptă grea pentru a elimina influența religiei asupra dreptului și pentru a o înlocui prin propria sa influență. Această luptă nu a fost decât oglindirea ideologică a luptei sociale a stării celei de a treia împotriva clerului, dar lupta aceasta a îngreunat totuși în mare măsură, elaborarea unor concepții juste despre origina instituțiilor de drept, deoarece ea părea să fie — din cauza acestei lupte — un produs evident și neîndoielnic al luptei dintre noțiuni abstracte. Vorbind în general, Labriola, firește, înțelege foarte bine ce fel de raporturi de fapt se ascund în dosul acestei lupte a noțiunilor. Dar deîndată ce este vorba de amănunte, arsenalul său materialist capitulează în fața dificultății problemei și, după cum am văzut, el este chiar în stare să se limiteze la o in-

*) Cu toate că și acest lucru are efecte destul de nefavorabile, de exemplu, chiar supra unor opere cum ar fi „Legea și obiceiurile din Caucaz”, a d-lui Kovalevski. În această lucrare Dl. Kovalevski consideră adeseori dreptul ca un produs al concepțiilor religioase. Metoda justă de cercetare ar fi alta: Dl. Kovalevski ar fi trebuit sa privească atât concepțiile religioase cât și instituțiile de drept ale popoarelor cauziene, ca un produs al raporturilor lor sociale în procesul de producție; iar după constatarea influenței unei ideologii asupra a teia ar fi trebuit să încerce să găsească cauza unică a acestei influențe. Evident că Dl. Kovalevski ar fi trebuit să primească acest fel de cercetare cu atât mai mult, cu cât recunoaște el însuși în mod categoric în celelalte opere ale sale dependența cauzală a normelor de drept de producție.

vocare a neștiinței, sau a puterii tradițiilor. În afară de aceasta el mai indică „*symbolismul*”, ca ultimă cauză a multor obiceiuri.

Symbolismul este într'adevăr un „*factor*” destul de important în istoria anumitor ideologii. Dar el nu poate fi întrebuințat ca ultimă cauză a obiceiurilor. Să luăm un astfel de exemplu. La tribul caucazian al Ișavilor, femeia își taie părul când îi moare fratele, dar nu face acest lucru când îi moare soțul. Tăierea părului este o acțiune simbolică, ce a înlocuit un obicei și mai vechi, acela al auto-sacrificării pe mormântul celui defunct. Dar pentru ce face femeia această acțiune simbolică pe mormântul fratelui său, iar nu pe mormântul bărbatului? Conform susținerii D-lui M. Kovalevski trebuie să vedem în acest obicei o rămășiță a epocii de mult trecute, când ruda cea mai în vârstă, din partea mamei, — cognatul cel mai apropiat — era capul gintei, legată prin descendență reală sau aparentă de mama gintei *). De aci reese că acțiunile simbolice pot fi înțelese numai atunci, când înțelegem sensul și origina raporturilor simbolizate prin ele.

De unde vin aceste raporturi? Răspunsul trebuie căutat, firește, nu în acțiunile simbolice, cu toate că și acestea pot uneori să ne dea unele indicații folositoare. Origina obiceiului simbolic al tăierii părului pe mormântul fratelui își găsește explicația în istoria familiei, iar o explicație a istoriei familiei trebuie căutată în istoria evoluției economice.

În cazul de mai sus, care a stârnit interesul nostru, ritul tăierii părului pe mormântul fratelui a supraviețuit formeii raporturilor de familie, căreia îi datorează existența. Iată un exemplu pentru influența tradiției,

*) „*Lege și obicei în Caucaz*” vol. II, pag. 75.

pe care o subliniază Labriola în cartea sa. Tradiția nu poate însă să păstreze decât ceea ce există deja. Ea nu explică originea unui rit oarecare sau în genere a unei forme oarecare; ba ea nu explică nici măcar păstrarea lor. Puterea tradiției este o putere a inerției. În istoria ideologiilor trebuie să ne întrebăm adeseori, de ce anume s'a păstrat cutare rit sau obicei, cu toate că au dispărut nu numai raporturile care l-au produs, dar și alte obiceiuri sau ceremonii produse de aceste raporturi. Această întrebare este echivalentă cu întrebarea: de ce anume efectul distrugător al raporturilor noi a cruțat tocmai cutare ceremonie, sau cutare obicei, înlăturând însă pe celelalte? Dacă răspundem la această întrebare, referindu-ne la puterea tradiției, nu facem decât să repetăm întrebarea într'o formă afirmativă. Care este soluția? Este necesar să ne întoarcem privirile spre *psihologia socială*?

Obiceiurile vechi dispar și riturile vechi sunt înlăturate atunci când oamenii intră în raporturi reciproce noi. Lupta intereselor sociale își găsește expresia în forma luptei obiceiurilor și riturilor noi împotriva celor vechi. Niciun rit sau obicei simbolic, *luat în sine*, nu poate să influențeze nici în sens pozitiv, nici în sens negativ, dezvoltarea noilor raporturi.

Dacă „apărătorii” susțin cu patimă obiceiurile vechi, ei o fac din cauză că în capetele lor ideea instituțiilor sociale care le sunt avantajoase, care le sunt scumpe și cu care sunt obișnuiți, se asociază în mod direct cu ideea despre aceste obiceiuri. Dacă inovatorii urăsc și persiflează aceste obiceiuri, ei o fac din cauză că în capetele lor ideea acestor obiceiuri, se asociază cu ideea raporturilor sociale care pentru ei sunt nefavorabile și neplăcute, constituind tot atâtea piedici în calea lor.

Prin urmare, nu este vorba aci decât de o *asociație de idei*. Dacă vedem că un obicei solemn oarecare nu numai că a supraviețuit raporturilor care l-au creat, dar și obiceiurilor înrudite cu el, create prin aceleași raporturi, trebuie să tragem concluzia că în capetele inovatorilor, ideea acestui obicei nu a fost atât de strâns legată de ideea trecutului detestat, ca ideea celorlalte obiceiuri. Dece nu a fost ea atât de strâns legată? Uneori este ușor să răspundem la această întrebare; alteori lucrul acesta este însă cu totul imposibil, deoarece lipsesc indicațiile psihologice necesare. Dar chiar în acele cazuri, în care ne vedem siliți să considerăm această problemă ca insolubilă, cel puțin în situația de azi a cunoștințelor noastre, trebuie să ne gândim că aci nu este vorba de *puterea tradiției*, ci de anumite asociații de idei, care sunt produse de anumite raporturi de fapt ale oamenilor în societate.

Istoria ideologiilor se explică în mare măsură prin apariția, modificarea și dispariția asociațiilor de idei sub influența apariției, modificării și dispariției anumitor combinațiuni ale forțelor sociale.

Labriola nu a dat acestei laturi a problemei atenția pe care o merită. Lucrul acesta iese în evidență în mod clar în concepția sa asupra filosofiei.

XI

După concepția lui Labriola, în cursul evoluției sale istorice, filosofia se identifică în parte cu teologia, iar în parte ea este desvoltarea gândirii umane în raportul ei cu obiectele care fac parte din cercul experienței noastre. În măsura în care filosofia se deosebește de teologie, ea se ocupă cu aceleași probleme, pe care caută să le soluționeze și cercetarea științifică propriu

zisă. Ea are tendința, ori să precedeze știința, înfățișându-i soluțiile ei proprii, prezumtive, ori, rezumând pur și simplu soluțiile *deja* găsite, să le supuiе unei prelucrări logice suplimentare. Se înțelege că și această formulare este corectă. Dar aceasta nu este încă tot adevărul. Să luăm filosofia modernă. Descartes și Bacon consideră ca sarcină principală a filosofiei, dezvoltarea științelor naturii, pentru a spori astfel dominația omului asupra naturii. În epoca lor filosofia se ocupă deci cu aceleași probleme, care formează și obiectul științelor naturii. S'ar putea crede deci, că soluțiile date de filosofie sunt determinate de starea științelor naturii. Dar lucrul acesta nu este absolut exact. Starea de atunci a științelor naturii nu ne poate explica poziția lui Descartes față de anumite probleme filosofice, de exemplu față de problema sufletului etc., în schimb această poziție își găsește explicația în situația socială a Franței de atunci. Descartes desparte cu strictețe, domeniul credinței de acela al rațiunii. Filosofia sa nu este în contradicție cu catolicismul, ci caută dimpotrivă să întărească anumite dogme ale catolicismului prin argumente noi. În privința aceasta ea exprimă bine, mentalitatea de atunci a francezilor. După frământările îndelungate și sângeroase ale secolului al XVI-lea, se observă în Franța o tendință generală spre pace și ordine. În domeniul politic, această tendință își găsește expresia în simpatiile pentru monarhia absolută; în domeniul *spiritual* — într'o oarecare toleranță religioasă și în năzuința de a se evita probleme litigioase, care ar fi putut aminti de războiul civil de curând terminat. Astfel de probleme erau problemele religioase. Pentru ca acestea să nu fie atinse, a fost necesară o limitare a do-

meniului credinței față de acela al rațiunii. După cum am spus mai sus, Descartes a făcut acest lucru. Dar această limitare nu era de ajuns. În interesul păcii sociale, a fost nevoie ca filosofia să recunoască în mod solemn exactitatea dogmei religioase. Ea a și făcut acest lucru, în persoana lui Descartes. Iată motivul pentru care sistemul acestui gânditor, sistem din care cel puțin două treimi aveau caracter materialist, a găsit aprobarea multor fețe bisericești.

Din filosofia lui Descartes a urmat în mod logic materialismul lui Lamettrie. Dar cu același drept s'ar fi putut trage din ea și concluziuni *idealiste*. Dacă francezii nu au făcut acest lucru, a existat o cauză foarte precisă de ordin social: atitudinea negativă a stării a treia față de cler în Franța secolului al XVIII-lea.

Dacă filosofia lui Descartes s'a născut din năzuința spre o pace socială, materialismul secolului al XVIII-lea anunța noi sguđuiri sociale.

Chiar și din acest lucru se vede că dezvoltarea gândirii filosofice din Franța nu se explică numai din dezvoltarea științelor naturii, ci și prin influența directă a raporturilor sociale în dezvoltare, asupra gândirii filosofice. Acest lucru se observă și mai mult dacă privim cu atenție istoria filosofiei franceze din alt punct de vedere.

Am văzut că Descartes consideră ca sarcină principală a filosofiei, întărirea dominației omului asupra naturii. Materialismul francez al secolului al XVIII-lea a considerat ca datorie principală a sa, să înlocuiască anumite concepte vechi prin altele noi, care să poată servi ca bază pentru clădirea unor raporturi sociale normale. Despre o sporire a forțelor sociale de producție, aproape că nici nu este vorba la mate-

rialiștii francezi. Aceasta este o deosebire foarte importantă.

De unde provine ea?

Desvoltarea forțelor productive a fost stânjenită foarte mult, în Franța secolului al XVIII-lea, de vechile raporturi sociale de producție, de instituțiile sociale învechite. Înălțurarea acestor instituțiuni era o necesitate absolută, în interesul unei dezvoltări noi a forțelor productive. În această înălțurare stătea întreg sensul mișcării sociale de atunci, din Franța. În filosofie, necesitatea acestei înălțurări își găsea expresia în forma luptei împotriva conceptelor învechite, abstracte, care luaseră ființă având ca bază raporturile de producție învechite.

În epoca lui Descartes, aceste raporturi erau încă departe de a fi învechite; ca și celelalte instituțiuni sociale, care crescuseră pe solul lor, ele nu împiedicau dezvoltarea forțelor productive, ci le stimulau. De aceea nimeni nu se gândea să le înlătore. De aceea filosofia și-a luat sarcina directă să sporească forțele productive; aceasta a și fost sarcina practică principală a societății burcheze în perioada ei de formare.

Acestea le spunem ca replică dată lui Labriola. Dar poate că replicile noastre sunt de prisos; poate că s'a exprimat numai în mod imprecis, dar în fond este de acord cu noi? Am fi foarte bucuroși dacă ar fi așa; oricine se simte satisfăcut atunci când constată că oameni deștepți se declară de acord cu el.

Dacă nu s'ar declara de acord cu noi, am fi repetat cu regret, că acest cap inteligent se înșală. În modul acesta am fi dat poate prilejul subiectiviștilor noștri bătrâni, să se mai distreze încă odată cu constatarea, cât de greu e să deosebești printre adepții concepției

materialiste a istoriei, pe „cei veritabili” de „cei neveritabili”. Le-am fi răspuns însă ramoliților subiectiviști, că „râd de ei înșiși” *).

Un om care și-a însușit el însuși sensul unui sistem filosofic nu are dificultăți, în a deosebi pe adevărații adepți ai acestui sistem de cei falsi. Dacă domnii subiectiviști și-ar fi dat osteneala să studieze explicația materialistă a istoriei, ei ar fi știut singuri unde sunt adevărații „discipoli”, și cine și-a atribuit în mod fraudulos denumirea aceasta măreață. Deoarece însă ei nu și-au dat această osteneală, și nici nu și-o vor da, ei nu vor fi în stare niciodată să rezolve problema. Aceasta este soarta comună a tuturor înapoițiilor, care au dezertat din armata activă a progresului. În legătură cu progresul, îți mai aduci aminte cititorule drag, de epoca în care „metafizicienii” erau batjocoriți, în care filosofia se studia după „Lewis”, și în parte după „Manualul de drept criminal” al D-lui Spasovici, și în care pentru cititorii „progresiști” se născociau „formule” speciale, care erau extrem de simple și de inteligibile chiar pentru elevii de școală mai tineri? Ce vremuri minunate au fost acestea! S’au dus aceste vremuri, s’au risipit ca ceața. „Metafizica” începe din nou. să ademenească spiritele rusești, „Lewis” iese din uz. Și formulele de progrese buclucașe, sunt uitate de toți. Acuma chiar și sociologii subiectiviști — deveniți „venerabili” și „eminenți” — își mai aduc aminte foarte rar de aceste formule. Interesant este de pildă că nimeni nu și-a amintit de ele, într’o vreme, când, se părea că sunt extrem de necesare, adică atunci când la noi a început să se discute chestiunea,

*) Cuvintele unuia din personajele principale în scena finală a „Revizorului”. de Gogol. — N. T.

dacă putem să ne abatem de pe drumul capitalismului și să apucăm pe drumul utopiei. Utopiștii noștri s'au ascuns în spatele unui om care apără ideea fantezistă a „producției populare” declarându-se totodată adept al materialismului dialectic modern. Materialismul dialectic, deformat în mod sofistic, s'a dovedit prin urmare singura armă aflată în mâna utopiștilor, demnă de a fi luată în considerare. În această privință ar fi foarte folositor să stăm de vorbă despre modul cum e conceput „progresul” la adepții concepției materialiste a istoriei. Desigur, despre această chestiune s'a mai vorbit în presa noastră, mai mult decât odată. Dar mai întâi concepția modernă, materialistă asupra progresului rămâne încă neclară pentru mulți, și apoi, ea este ilustrată la Labriola prin multe exemple foarte izbutite, și explicată prin multe argumente foarte juste, cu toate că, din păcate, nu este expusă în mod sistematic și complet. Considerațiile lui Labriola trebuie completate. Nădăjduim că vom putea s'o facem într'un moment mai liber. Dar acuma trebuie să încheiem.

Înainte de a lăsa condeiul din mână, am vrea să-l mai rugăm pe cititor să nu uite că așa numitul materialism economic, împotriva căruia se îndreaptă obiecțiunile domnilor narodnici și subiectiviști ai noștri — obiecțiuni foarte puțin convingătoare, de altfel — are foarte puțin comun cu concepția materialistă modernă a istoriei. Din punctul de vedere al teoriei factorilor, societatea omenească se prezintă ca o încărcătură grea, pe care diversele „forțe” — morala, dreptul, economia etc. — o cară pe drumul istoriei fiecare pe seama ei. Din punctul de vedere al con-

cepției materialiste moderne a istoriei, lucrurile se înfățișează cu totul altfel.

Factorii istorici se dovedesc a fi niște simple abstracții, și de îndată ce ceața pe care ei o reprezintă se risipește, se vede că oamenii nu fac mai multe istorii, despărțite una de alta: istoria dreptului, istoria moralei, a filosofiei etc., ci o *singură* istorie a propriilor lor raporturi sociale, care în orice epocă sunt condiționate de starea forțelor productive. *Așa numitele ideologii nu sunt decât oglindiri multiforme, în capetele oamenilor, ale acestei unice și indivizibile istorii.*

ATELIERELE GRAFICE Nr. 1

www.dacoromanica.ro

LEI 25

www.dacoromanica.ro